

Тетяна Куриленко,

к.с.о.н., с.п.с. Інституту біографічних досліджень
НБУВ

Світлана Ляшко,

к.і.н., с.п.с. Інституту біографічних досліджень НБУВ

Інститут біографічних досліджень: напрями діяльності

Науково обґрунтовується нагальна діяльність Інституту біографічних досліджень, створеного на базі Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського, що є логічним продовженням справи, розпочатої в Академії ще в 1919 р. Наголошується на загальнодержавному значенні підготовки Українського біографічного словника, викладаються його концепція та основні напрями діяльності Інституту зі створення УБС.

Рішення про відновлення досліджень біографій визначних діячів науки, культури, суспільного життя нашої держави на базі ЦНБ ім. В.І.Вернадського АН України як наукової установи Президія АН України прийняла 17 лютого 1993 р. В ЦНБ зосереджено найбільші в республіці масиви біобіографічної інформації. Рішенням Ученої ради в структурі Бібліотеки було створено відділ біографічних досліджень, а з квітня 1994 р. - Інститут біографічних досліджень. Його очолює д. і. н. Віталій Чишко.

Інститут біографічних досліджень - науково-дослідна інституція, національний центр біобіографічних досліджень. Відповідно з «Положенням про Національну бібліотеку України імені В.І.Вернадського», має такі функції:

- розробка теоретичних та науково-методичних проблем української біографістики;
- збирання, наукове опрацювання, підготовка до видання матеріалів біографій діячів України;
- побудова комп'ютерних БД біобіографічної інформації, розробка та впровадження інформаційних технологій в українську біографістику;
- підготовка до видання багатотомного Українського біографічного словника;
- координація досліджень з української біографістики.

Нині, по суті відновлено одну з установ УАН і реалізується ідея створення біографічного словника діячів України.

Перша спроба належить гуртку під проводом В.Антоновича, що діяв у 90-х роках ХІХ ст. На жаль, праця лишилася незавершеною і маловідомою. В 1918 р.,

розробляючи структуру Української Академії наук, Комісія для вироблення законопроекту про заснування УАН однозначно підтримала пропозицію Д.Багалія, А.Кримського, Г.Павлуцького та Є.Тимченка створити в Академії «Постійну комісію для складання словника українських діячів науки, історії, літератури, мистецтва і суспільного життя». Установа мала бути загальноакадемічною, аби діяти в порозумінні з усіма відділами¹. Офіційно «Постійну комісію для складання і видання біографічного словника діячів України» було засновано на Спільному зібранні УАН 23 січня 1919 р.²

Згідно зі Статутом УАН Постійна комісія (далі Комісія) являла собою окрему самостійну організацію, підпорядковану Спільному зібранню. Доцільність цього пояснювалась тим, що Комісія мала вирішувати завдання, спільні для всіх трьох відділів АН. Це давало змогу залучати для праці в ній

¹ Збірник праць Комісії для вироблення законопроекту про заснування Української Академії наук у Києві.-К., 1919.-С. VII.

² Протокол № 9 Спільного зібрання УАН від 23 січня 1919 р. - ІР,НБУВ. - Ф.1.-Спр.26125, арк.1.

співробітників інших структурних формувань Академії³.

Заснування Постійної комісії для складання Біографічного словника діячів України в структурі АН - явище неординарне в культурній спадщині нашого народу. Нагальність створення при ній комісії вказаного напрямку спричинена необхідністю відродження української національної свідомості. «Потреба в такому словникові відчувається вже давно всіма тими, хто працював на полі української науки та суспільності, бо біографічна література, російська по більшості, займалася біографіями осіб, діяльність яких мала загальнодержавне значення й майже зовсім не торкалася оглядів життя та діяльності діячів середньої руки та взагалі провінціальних...» Між іншим, загальний недолік всеросійських словників - відсутність у них більшості українських діячів, особливо тих, котрі діяли в Галичині⁴.

УБС мав висвітлювати історію України, її суспільне та культурне життя у фактах і діяльності її співвітчизників. Майбутня праця бачилася виданням цілковито довідково-біобібліографічним. Першорядне значення для роботи над ним мало окреслення кола осіб, котрі повинні були ввійти до нього. Сюди могли бути включені, вважав один із засновників Комісії В.Л.Модзалевський, усі національні українські діячі, відомі з літописних часів, діячі інших національностей, які жили в Україні, чужоземні, праці та діяльність яких торкалися українознавства й українців за походженням, за умов, що їхня діяльність мала зв'язок з Україною.

УБС повинен був дати більше свіжого матеріалу про маловідомих або зовсім невідомих діячів минулого українського народу. «На сей, досі незачеплений і не розроблений матеріал комісія повинна звернути навіть особливу увагу. ...з цього боку збирання відомостей про таких скромних місцевих діячів буде пошаною від нас до їх пам'яті та діяльності. З другого боку - дані про їх наукові праці... будуть дуже корисними для нас і для вивчення нашого минулого та пізнання, як розвивалися серед людей ідеї наукові, громадські та інші.

Останнього можна досягнути тільки тоді, коли будемо вивчати життя та діяльність окремих скромних - мабуть, зовсім забутих діячів»⁵ У біографіях видатних діячів «слід намітити лише головні моменти діяльності й найбільшу увагу звернути на бібліографію»⁶. «Біографічні нариси мають бути короткими, ясними, повними, але не монографіями; у частині бібліографічній треба зібрати всі відомості про власні твори даної особи (з зазначенням даних про оригінальні рукописи, малюнки, портрети й т.і.)»⁷.

До роботи в Комісії були залучені історики Д.І.Багалій, Н.Ю.Мірза-Авакянц, М.П.Василенко, архівісти В.Л.Модзалевський, В.О.Пархоменко, В.О.Романовський, літературознавці С.О.Єфремов, Й.Ю.Гермайзе, П.І.Зайцев, В.В.Міяковський, мистецтвознавець Ф.Л.Ернст. Її послідовно очолювали академіки Д.І.Багалій (02.1919-02.20), М.П.Василенко (25.02.1920-05.1923), С.О.Єфремов (05.1923-04.1930). Керівничими над працями були - В.Л.Модзалевський (02.1919-08.1920), П.Я.Стебницький (7.08.1920-07.1923), М.М.Могилянський (07.1923-1933). Редактори - В.О.Пархоменко, В.В.Міяковський, П.І.Зайцев, Н.Ю.Мірза-Авакянц, Ф.Л.Ернст, П.Я.Стебницький, М.П.Василенко, Н.Д.Полонська-Василенко, П.І.Рулін, І.В.Галант, Д.М.Ревуцький. До першого складу наукових співробітників входили Г.Л.Берло, І.В.Галант, О.І.Лікошин, М.Ф.Вербицький-Антіох. Згодом до Комісії ввійшли В.О.Горков, О.О.Тулуб, О.М.Андріяшев, І.П.Крип'якевич, П.П.Кудрявцев, М.О.Тарасенко та ін. К.М.Антонович-Мельник, Г.Л.Берло, С.О.Єфремов працювали ще в біографічному гуртку В.Б.Антоновича.

Практично Комісія приступила до роботи з лютого 1919 р. Незважаючи на об'єктивні труднощі, вона працювала досить інтенсивно, особливо в перші чотири роки. До збирання біобібліографічної інформації були залучені ентузіасти Чернігова, Вінниці, Одеси, Дніпропетровська, Харкова та інших міст. Комісія підтримувала контакти з різними науковими установами, бібліотеками Москви, Петрограда-

Ленінграда, аналогічними іноземними інституціями.

Її працю умовно можна поділити на такі періоди:

1919-1920 - підготовчий: закладення джерелознавчої бази та біобібліографічної картотеки;

1921-1924 - початок складання загального покажчика імен і покажчика імен діячів на кілька перших літер алфавіту, формування колективу фахівців для написання біографій, написання біографічних статей;

1925-1930 - зведення до алфавітного переліку всього карткового матеріалу, опрацювання біографічного матеріалу на літери «А» і «Б»;

1930-1933 - підготовка до друку першого тому Біографічного словника на літеру «А», збірника праць.

Основним досягненням Комісії протягом її існування залишався вибір на картки імен діячів із джерел, складання списків та написання біографічних статей переважно її членами. З 1919 по 1930 р. зібрано картотеку з 200 тис. карток. Це дало змогу скласти приблизну номенклатуру словника. До 1932 р. Комісія підготувала збірник праць обсягом шість друк. арк. та перший том на літеру «А».

Частина матеріалів Комісії в оригіналах, копіях, чернетках нині зберігається в Інституті рукопису НБУВ. Це методичні документи, протоколи й витяги з протоколів засідань, звіти співробітників, листування з Президією УАН-ВУАН, списки джерел, алфавітні переліки, біографічні нариси, автобіографії та ін. Найбільший практичний інтерес для сучасників становлять методичні матеріали, які не втратили актуальності й сьогодні, біографічні матеріали різного рівня інформативності (біографії, біографічні замітки, автобіографії, некрологи, відповіді на запитання анкети). Їх налічується 340 од. зб. приблизно на 500 персоналій. На жаль, сам рукопис першого тому словника на літеру «А» та його копії відсутні, як і основні біобібліографічні напрацювання Комісії, збиранню котрих понад 10 років віддали її співробітники.

Першим етапом відновлення роботи над УБС у НБУВ було вивчення досвіду створення біографічних словників та започаткування комп'ютерних БД. Співробітники Інституту досліджували доробок Постійної комісії для складання Біографічного словника діячів України (методичні матеріали, списки джерел та ін.). Аналізувався

³Статут Української Академії наук у Києві // Історія Академії наук України. 1918-1923.- К., 1993.- С.169,177.

⁴Докладна записка «Про програм та порядок видання Біографічного Словника Українських діячів науки, літератури, історії, мистецтва та громадського руху».- ІР, НБУВ.- Ф.Х, спр.5102.

⁵Там само.

⁶Про завдання та методику роботи комісії (Доклад, оголошений Д.І.Багалієм в засідання Комісії 23 лютого 1919).-ІР, НБУВ-Ф.Х, спр.5284).

⁷Інструкція для співробітників Постійної Комісії для складання Біографічного словника українських діячів при Українській Академії наук.- ІР, НБУВ.-Ф.Х, спр.5286.

досвід створення різноманітних біографічних видань у дореволюційній Росії та СРСР, УРЕ, УЛЕ, «Енциклопедії Українознавства», англомовної «Енциклопедії України» тощо, а також - загальних і фахових біографічних словників Польщі, Словаччини, Великої Британії, Словенії, США, Італії, Німеччини, Австрії, Канади, Голландії.

Практичним результатом цих досліджень стала розробка концепції УБС та пакета науково-методичних документів за його створення, який складається з «Редакційної інструкції Українського біографічного словника», «Структури Алфавітного словника Українського біографічного словника», «Анкети» та «Листа-звернення» для опитування сучасників, діяльність яких має бути відображена на сторінках УБС. Ці документи після схвалення Вченою радою ЦНБ були запропоновані для обговорення науковій громадськості й вийшли друком у різних виданнях («Вісник Академії наук України», 1993, № 8; «Київська старовина», 1993, № 6; «Архіви України», 1993, № 1-3, 4-6; «Український історичний журнал», 1993, № 11/12; «Українська біографістика», 1996, вип. 1).

Відповідно з Концепцією, УБС має бути багатотомним енциклопедичним виданням, що вміщуватиме біографії діячів української землі, представників української діаспори, а також українознавців та активних прихильників України поза її межами з усіх сфер людської діяльності від давнини до сучасності.

Першим етапом створення УБС є підготовка його словникової частини - реєстру імен. Він міститиме алфавітний перелік осіб, статті про яких мають увійти до УБС, і стане основою розробки структури видання, визначення обсягу статей і списку авторів. Зрозуміло, що УБС може бути створений, виходячи з реального стану біобібліографічної інформації, лише на підґрунті постійного напрацювання відомостей про діячів України на базі архівних матеріалів, узагальнюючих праць з історії освіти, науки й техніки, культури, мистецтва, народного господарства; монографічних досліджень, статей і матеріалів у серійних виданнях та науковій періодиці, мемуарній літературі та ін., анкетування нині діючих відомих осіб (або родичів померлих) і видання спочатку серії тематичних та регіональних (хронологічних, фахових) біографічних словників і покажчиків. Переходити безпосередньо до скла-

дання енциклопедичного УБС було б передчасним. Саме такий УБС, що містить масу нових імен (а не лише вже відомих з інших енциклопедій і довідників), міг би задовольнити потреби громадськості, знайти свого читача й користувача-науковця, стати своєрідною візитною карткою науки й культури нашої держави.

Із самого початку формування концептуальних основ створення УБС передбачалося широке використання сучасних інформаційних технологій. Відповідно до цього було розроблено «Концепцію програмно-комп'ютерного забезпечення підготовки та видання Українського біографічного словника», в якій викладено мету, завдання і методологічні засади планованих розробок, подано перелік основних етапів виконання проекту та потрібних для цього технічних засобів.

Інститут приступив до роботи над алфавітним переліком імен з розробки програмного забезпечення, необхідного для побудови комп'ютерної БД словникової частини УБС. Започаткування комп'ютерної БД УБС мало на меті, по-перше, досягнути раціонального введення й виведення на різні носії біографічної та іншої інформації (бібліографічної, фактографічної тощо), у тому числі виготовлення оригіналів-макетів видань, а по-друге, забезпечити можливість проведення систематичних біографічних досліджень на базі накопиченої біографічної інформації. На основі БД існує можливість складання словників (перелік імен) для наступного упорядкування будь-яких загальних, енциклопедичних та інших за побудовою біобібліографічних словників і довідників.

Розроблені Інститутом принципи відбору персоналій до БД, зважаючи на її універсальність, зорієнтовані на забезпечення введення до комп'ютерної БД УБС відомостей про якомога більшу кількість імен, пов'язаних з подіями багатовікової історії України, розвитком вітчизняної науки й культури, суспільно-політичними, релігійними та національними рухами в ній, з українською діаспорою в світі, а також із дослідженнями та пропагандою нашої історії і культури в інших країнах. При цьому кількість персоналій БД не обмежується. Теоретично будь-яка з них може увійти до певного довідника чи покажчика, побудованого за хронологічними, тематичними або територіальними принципами, чи стати об'єк-

том дослідницької уваги. Створення такої БД є цілковитою реальністю, більше того - надзвичайно важливо з наукового та культурного погляду.

Постійне наповнення БД новими персоналіями - один з основних напрямів роботи Інституту. До БД включаються персоналії кількох принципів різних рівнів: від загальновідомих постатей до порівняно маловідомих діячів освіти, науки, культури, суспільного, релігійного, економічного життя, які репрезентуватимуть різні регіони України та діаспори.

Особливу роль у дослідженнях Інституту відіграє проблема джерел. Орієнтація на включення в УБС великої кількості маловідомих імен потребує залучення колосальної джерельної бази. Починаючи роботу над БД УБС, українською необхідно було виявити черговість освоєння комплексу джерел та скласти переліки найважливіших з них. Для цього в Інституті було побудовано спеціальну комп'ютерну БД «Джерела національної біографістики». Мета її створення - збір, обробка, систематизація бібліографічної інформації про джерела, в яких подаються біографічні та інші відомості про персоналії, що ввійдуть до комп'ютерної БД «Алфавітний словник УБС» і Українського біографічного словника. Співробітники Інституту виконують роботу з пошуку та внесення до БД архівних джерел, агіографічної літератури, словників і енциклопедій, праць з біографістики, генеалогії та геральдики, іконографічних видань, фахових джерел із загальної історії, історії науки й техніки, історії мови, літератури, історії мистецтва та інших джерел. Програма передбачає проведення пошуку за будь-яким елементом бібліографічного опису, а також за будь-яким елементом допоміжної інформації.

Підготувати УБС можна лише великим авторським колективом, консолідувавши зусилля представників різних установ - науково-дослідних інститутів, навчальних закладів, бібліотек, краєзнавчих товариств та інших громадських організацій. Завданнями Інституту з підготовки УБС є встановлення імен діячів України для включення в словник, підготовка Алфавітного словника УБС, розробка частини біографій, визначення фахівців і замовлення їм біографічних статей, наукове редагування одержаних матеріалів, координація науково-біографічної роботи в Україні. З цією метою Інститут налагодив творчу співпрацю з державними

університетами - Дніпропетровським, Донецьким, Запорізьким, Київським, Львівським, Одеським, Прикарпатським, Сімферопольським, Ужгородським, Харківським, Чернівецьким; Одеською і Харківською обласними науковими бібліотеками, державними педінститутами Кам'янець-Подільського, Кіровограда, Ніжина, Полтави; Науково-дослідним центром кримознавства; установами Донецького, Західного, Південного, Північно-Східного та Придніпровського наукових центрів НАН України і Міністерства науки України, Редакцією УРЕ. Інститут встановив творчі контакти з Головною редакційною радою семитомної «Енциклопедії української діаспори» (м. Чикаго, США), Редколегією п'яти томної англійської «Енциклопедії України» (м. Торонто, Канада), Управою європейського осередку НТШ (м. Сарсель, Франція), Словацьким біографічним інститутом (м. Мартін), Редколегією Польського біографічного словника (м. Краків). В Інституті проводиться робота зі створення авторського колективу для підготовки УБС, розроблено відповідну анкету - «Картку кореспондента». Відомості про вітчизняних та зарубіжних дослідників у галузі національної біографістики концентруються у БД, (умовна назва - «Автори статей»).

Таким чином, започатковані в Інституті бази даних охоплюють:

- загальний іменний покажчик (БД «Алфавітний словник УБС»);
- відомості про дослідників у галузі національної біографістики (БД «Автори статей»);
- реєстри джерел (БД «Джерела національної біографістики»).

Бази даних працюють автономно, але передбачається створення можливостей для їх комплексного використання.

Окремий напрям діяльності Інституту - побудова необхідного для проведення біографічних досліджень програмно-комп'ютерного забезпечення на основі аналізу споріднених розробок. На базі існуючої концепції запропоновано відповідну структуру БД та первинне програмне забезпечення, які використовуються для обробки біобіографічної інформації. В процесі роботи, спрямованої на заповнення БД УБС, вносяться уточнення в концептуальну модель і структуру самої БД. Дослідження в цьому напрямі тривають. Вирішення поставленого завдання дасть змогу створити нове про-

грамне забезпечення, яке б задовольняло потреби Інституту (виконання стандартних функцій: введення, редагування, пошук, зберігання інформації; та спеціальних завдань: формати звіту, з'єднання БД, створення макетів з урахуванням специфіки біографічних досліджень).

В останні роки дедалі більшого значення набуває проблема комунікаційних зв'язків (електронна пошта, глобальні комп'ютерні мережі тощо). Тому програмне забезпечення, призначене для діяльності в галузі біографістики, має орієнтуватися на роботу в режимі мереж. Центральне місце в роботі Інституту з програмного забезпечення біографічних досліджень займає розробка прикладних пакетів програм, призначених, насамперед, для підтримки БД у трьох основних модифікаціях: автономному режимі, локальних та глобальних мережах.

Друкований орган Інституту - започаткований в 1996 р. Це - збірник наукових праць «Українська біографістика. Biographistica Ukrainica», який є першим вітчизняним науковим спеціалізованим виданням з проблем біографістики. За задумом його Редакційної колегії, серія таких випусків надала б змогу широкій науковій громадськості й майбутнім авторам УБС ознайомитися та взяти участь в обговоренні загальних проблем біографістики, теоретичних, науково-методичних засад підготовки УБС, його словникової частини.

Створення УБС потребує вирішення цілого ряду теоретичних питань, що перебувають у центрі уваги Інституту біографічних досліджень з перших днів його існування: критерії відбору персоналії до УБС, його хронологічні межі, структура біографічної статті, співвідношення фактичного й теоретичного матеріалу, якою мірою в УБС мають бути представлені імена діячів неукраїнського етнічного походження та ін. Вони обговорювалися на засіданнях науково-методичної ради установи, їм було присвячено науково-практичну конференцію: «Український біографічний словник: історія і проблематика створення» (Львів, 8-9 жовтня 1996 р.). Протягом 1993 - 1997 рр. за результатами досліджень було видано перший випуск збірника наукових праць «Українська біографістика», іменний покажчик біографічного словника «Греки в Україні», майже 100 наукових праць у різних виданнях. У 1996 р. опубліковано монографію

В.С.Чишка «Біографічна традиція та наукова біографія в історії і сучасності України», де досліджено історію і теорію біографії як літературного жанру та історико-біографічного дослідження у проблемно-хронологічному аспекті і в контексті української історико-культурної традиції. Визначено головні напрями й проблеми вивчення біографії, обґрунтовано теоретико-методологічні основи біографістики як спеціальної історичної дисципліни зі своїм об'єктом, предметом та методами дослідження. У серії «Матеріали до Українського біографічного словника» підготовлено до друку «Матеріали до біографій етнографів України. Вип.1» (уклад. С.М.Ляшко, С.П.Залозна), а також другий випуск збірника наукових праць Інституту «Українська біографістика» і збірку документів та матеріалів «Постійна Комісія для складання Біографічного словника діячів української землі (1919 - 1933)».

Інститут працює над темою «Створення комп'ютерної бази даних словникової частини Українського біографічного словника» (строк виконання 1996-1998 рр., наук. керівник д.і.н. В.С.Чишко). Результатом роботи має бути започаткування комп'ютерної БД словникової частини УБС та укладання Алфавітного словника УБС на літери «А» і «Б», підготовка матеріалів до біографій. В Інституті працюють 22 співробітники, з них три доктори та дев'ять кандидатів наук.

Суспільно-історичні реалії сьогодення зумовлюють необхідність достовірного, глибокого вивчення й усвідомлення національної історії. На вдоволення інтересу до минулого України, створення правдивої та різнобічної картини життя і творчості діячів національної історії й культури і спрямована діяльність Інституту біографічних досліджень НБУВ.